

ORIOL GRANADOS

EVOLUCIÓ DE L'ENTORN URBÀ DE LA CATEDRAL
AL LLARG DE LA HISTÒRIA. DEL SEGLE V AL SEGLE XX

La catedral de Barcelona, i per extensió tot el conjunt catedralici, no es pot considerar mai com un element aïllat de la resta de construccions que l'envolten. Independentment de la seva forma actual, que segueix un tipus de model d'una època històrica concreta, tant la seva ubicació com la forma resultant han estat determinades per diferents factors, els uns de caràcter històric, ja que l'edifici es modifica –per substitució– en funció de les necessitats de cada temps, i els altres d'índole urbanística, en néixer dins d'una àrea totalment edificada que ha de ser necessàriament reordenada per tal disposar d'un espai prou ampli per bastir l'església amb els seus annexos i altres construccions que conformen el conjunt episcopal –el palau episcopal, la canongia i altres edificis destinats a càrrecs eclesiàstics. Així doncs, cal considerar una important relació recíproca entre la catedral i el seu entorn urbà, pel pes i significació en tots sentits que implica la seu, tant com a edificació com com a centre religiós.

Fig. 1. Vista aèria de la Catedral i el seu entorn.

Fase d'implantació (del segle V al segle VIII)

La construcció de la primera església intramurs de la ciutat a l'època paleocristiana va plantejar com a primer problema la disponibilitat d'un solar dins d'un recinte totalment urbanitzat, densament ocupat per edificacions de caràcter públic i privat que anaven envaint les zones públiques, com ara alguns dels carrers (figs.2 i 3).

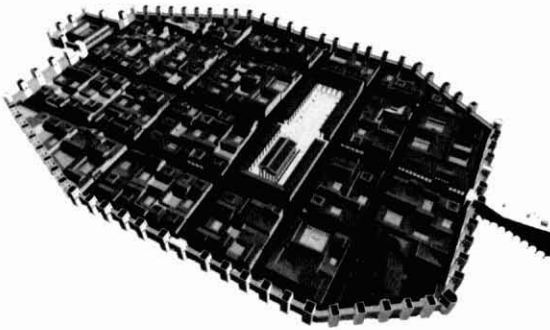

Fig. 2. Reconstrucció tridimensional de la ciutat romana.

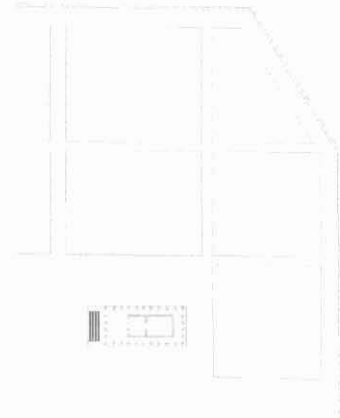

Fig. 3. Planta del sector N de la ciutat romana.

Aquesta situació va obligar la jerarquia eclesiàstica, en primer lloc, a disposar d'unes propietats adquirides, mitjançant compra o donació d'un terreny on emplaçar el temple i tot el complex de dependències que hauria de conformar el conjunt episcopal.

Així doncs, com mostren els testimonis arqueològics descoberts fins ara, l'església -una aula de tres naus datable al segle V- es va construir dins d'una *domus* d'una illa de l'angle N de la ciutat, àrea delimitada per la cruïlla de l'extrem de dos carrers secundaris -un *decumanus* i un *cardo minor*- i la muralla. Cal destacar la marginalitat d'aquesta illa, que es trobava molt distanciada del centre polític i administratiu que, llavors, continuaria essent el fòrum, la gran plaça pública localitzada a l'àrea central de la ciutat, en la zona que actualment delimiten els carrers de la Freneria, Librereria-Call, Sant Honorat i el carrer de la Pietat. Es va elegir aquesta zona perquè era l'única possibilitat que hi havia aleshores i, potser, per la proximitat a un centre religiós antic del segle IV que va ser localitzat el 1956 sota l'actual plaça d'Antoni Maura; aquesta construcció religiosa cristiana, sorgida sobre una antiga vil·la, va congregar al seu voltant una necròpolis molt extensa que travessa fins a l'altre costat de la Via Laietana, sota l'avinguda de Francesc Cambó fins al solar de l'antic convent de Santa Caterina.

La construcció de l'església va aprofitar part de les estructures de façana de la casa romana que, interiorment, degué ser substancialment transformada alliberant-la de les divisions interiors per aconseguir un espai ample, diàfan i anivellat, un cop corregit l'esglaonament habitual que adopten les estances de les construccions romanes per compensar el desnivell topogràfic natural del terreny.

Aquest fet en va condicionar la forma, l'orientació, i la disposició lateral de la porta que, a través d'un pòrtic de doble obertura, donava al mateix angle N, a l'*intervallum*, una via obturada en moltes parts del seu trajecte. També determina la comunicació amb el baptisteri, annexat posteriorment als seus peus, aprofitant una portella de sortida de l'antiga *domus* al *decumanus minor* esmentat (fig.4).

La dificultat de l'accés, fora de la circulació primària i del centre, remarca i fa més patent la marginalitat.

Si tenim present la importància de l'àmbit baptisterial i, en general, del paper predominant que havia adquirit la jerarquia eclesiàstica -el bisbe- en aquesta època (segles V i VI), és probable que existís una altra església, adossada pels peus al costat SE del baptisteri, que quedaria obert a través d'una porta o accés més ample, tal com sembla deduir-se de les restes arqueològiques descobertes fins ara. Si aquesta hipòtesi fos certa, la suposada església hauria d'haver estat construïda en el moment en què cal situar la Reforma urbana d'aquest sector, que implica la construcció sobre un vial públic -un *decumanus minor*- la circulació del qual va ser tallada en bastir-se, dins el segle V, el baptisteri paleocristià, poc després d'aixecada la primera església a la qual quedà adossada.

Aquesta operació no hauria estat possible si no s'hagués disposat de forma parcial o total de la propietat de les illes contigües i també de la força política suficient per ocupar i modificar una zona vial pública, la qual cosa era possible als segles V i VI.

Aquest hipotètic temple orientat en sentit SE-NO, en el cas que hagués existit, hauria determinat i explicaria la disposició que adoptarien posteriorment les seus romànica i gòtica successives.

El conjunt d'edificis esmentats, amb el Palau Bisbal i altres dependències ubicades a l'illa N de la ciutat, podrien haver existit de forma consolidada quan van tenir lloc els concilis de Barcelona, a mitjan i a finals del segle VI, període al qual correspon la millora i redecoració de l'aula de tres naus coneguda i, probablement, la modificació estructural de la piscina del baptisteri i del seu entorn.

És en aquest moment quan apareix esmentada l'església de la Santa Creu, títol que ha mantingut la seu de Barcelona, juntament amb el de Santa Eulàlia a partir de l'arribada de les despulles de la santa.

Un altre testimoni del creixement i de la consolidació de la implantació de l'església va ser la constitució d'una àrea cementirial al voltant del temple, que va anar guanyant terreny inclòs en el solar que va ocupar el baptisteri una vegada enderrocat cap als volts del segle VIII.

La configuració de l'entorn (del segle IX al segle XIII)

La transformació de l'església, que va tenir lloc durant l'època comtal al segle XI, es va fer a partir de l'adquisició de mica en mica dels terrenys dels voltants, completant

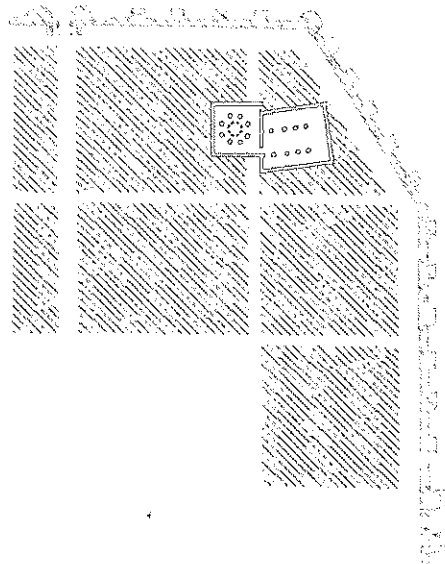

Fig. 4. El conjunt episcopal dins el sector N de la ciutat romana.

les propietats que deuriem restar de les illes romanes parcialment ocupades en l'etapa anterior, i a costa, també, dels solars que ocupaven les edificacions precedents, com és el cas del baptisteri. Tot plegat va permetre aixecar un temple de grans dimensions, més adequat a la imatge de la nova ciutat, a les noves necessitats i a la creixent diversificació del culte.

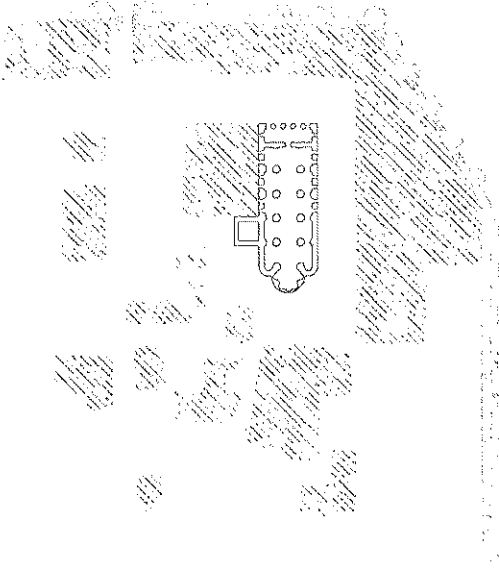

Fig. 5. Planta de l'església romànica i del seu entorn.

La transformació s'inclou en un projecte urbà d'abast més ampli que obliga a desplaçar més cap al NE el traçat de l'antic carrer romà, alineat amb la nova façana lateral corresponent a l'església romànica. És el precursor de l'actual carrer dels Comtes, que va passar per sobre de les restes de l'antiga aula paleocristiana un cop aquesta va ser enderrocada (fig.5).

Sembla que aquesta nova alineació del vial, que incrementà notablement la seva cota en relació amb el nivell romà i de l'època tardoantiga, es va fer de forma seqüencial, iniciant-se alguns segles abans de la consagració de la seu romànica al segle XI i de la construcció del Palau Comtal a l'altre costat del carrer. D'això, en dona fe el *Palatium* -edifici fortificat amb espit-

lleres- localitzat sota la plaça de Sant Iu que podria haver estat residència del bisbe durant els segles IX i X, fins que es va construir el nou palau al costat de la Porta de la Plaça Nova o Portal Bisbal.

L'església romànica es completava amb un claustre que projectat cap al SO, i que ocupava definitivament tota l'illa fins a l'antic *decumanus maximus*, l'artèria que conduïa cap al fòrum, l'actual carrer del Bisbe. Aquesta expansió i ocupació de tot el solar es va consolidar al segle XIII amb la construcció de la capella de Santa Llúcia.

El voltants de la seu es van transformar i va sorgir un gran nombre d'edificis amb funcions molt diverses: la canònica, el dormitori de la canònica, l'hospital o el palau episcopal.

L'edificació del Palau Comtal mostra l'atracció definitiva cap a aquest punt -inicialment tan marginal- de tot el poder polític i religiós, és a dir, va esdevenir el centre geopolític desplaçant l'antic nucli del fòrum en l'esmentada funció.

La desaparició del *palatium*, potser cap a finals d'aquest període, va conformar entre el Palau i la catedral una petita plaça d'una importància singular perquè relacionava ambdós edificis. Això serà més palpable amb la construcció del gran portal lateral de la catedral en l'etapa següent.

Davant la façana major romànica hi va haver una plaça, convertida al mateix temps en fossar o cementiri, que produïa una certa dilatació de l'espai frontal; envoltada d'edificis lligats a la pròpia seu, com ara la canònica, restaurada i datada al segle XI, encavalcada a la muralla romana on encara resten unes finestres coronelles de mig

punt. La muralla romana, però, constituïa encara una forta barrera, ja perduda la seva funció defensiva. A poc a poc es va convertir en suport i en paret mitgera que va sustentar cases i edificis de diferents tipus que l'anaren folrant i cobrint.

Al mateix temps, a extramurs es va desenvolupar un nucli de creixement urbà, nascut de la vila nova dels arcs al voltant de l'antic aqüeducte i de la Porta Bisbal, lloc, aquest darrer, on hi va haver una important activitat comercial. Al segle XIII el desenvolupament econòmic i social és materialitzat en una trama externa consolidada que va obligar a construir un nou cinturó defensiu.

Aquest procés d'urbanització es fa evident d'una manera molt clara en la zona del mercat de la plaça Nova, on es van establir obradors i tallers diversos. També va provocar la consolidació de la xarxa viària dels voltants, com ara la del carrer de la Corribia -antiga *Via Transcivitatem*- i el carrer del Bou de la plaça Nova, ubicant-se en aquest indret les seus de les incipients confraries del oficis. La forta dinàmica va provocar la millora d'infraestructures com la xarxa de clavegueram i la canalització de les aigües.

La consolidació de la monumentalitat volumètrica (segles XIV i XV)

A finals del segle XIII i al llarg dels segles XIV i la primera meitat del segle XV es va substituir el temple romànic per un de grans dimensions, d'estil gòtic, que va superar en tots els sentits l'entitat de l'antic. Aquestes proporcions van provocar l'encaixament del gran volum dins de l'entorn, que no va variar, i es va haver de construir sobre el solar que va ocupar el seu predecessor i sobre part dels vials del voltant, reduint-se totalment la seva perspectiva. Aquesta pèrdua es va notar molt a la façana major, fet que va produir el desinterès per la seva ornamentació, desproporcionadament costosa per l'efecte tan reduït i les limitacions del sòl, que no permetien fer pràcticament ni l'escala d'accés, per a la qual cosa fou necessari adquirir la casa del Degà amb el propòsit d'enderrocar-la i tenir més lloc per a la plaça (fig. 6).

Així va acabar el tancament de la façana i únicament va quedar la banqueta aixecada pel mestre Carli. El paper de porta major, per a totes les solemnitats, el va exercir la porta lateral de Sant Iu, possiblement des de l'origen, molt enriquida i guarnida amb elements escultòrics, davant una petita plaça que la separava del Palau Reial. Cal ressenyar la construcció, sobre l'antic emplaçament al costat N de la catedral, de la Casa de la Canonja on s'establí la Pia Almoïna.

L'entorn també acusà un canvi substancial a favor de l'engrandiment del

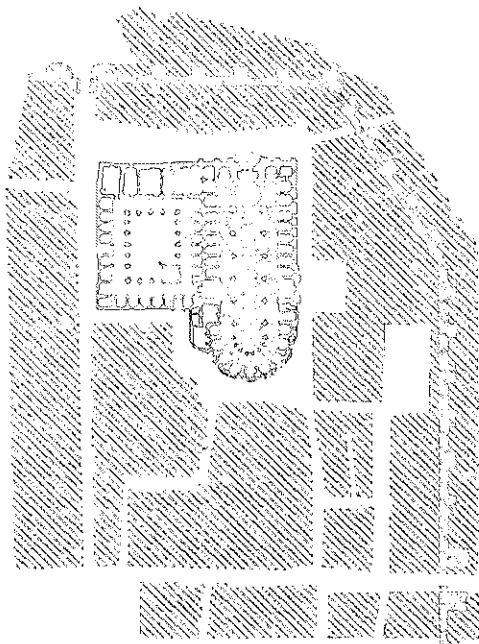

Fig. 6. La catedral i l'entorn al segle XIV.

sector. El Palau Reial es va reformar i es va equipar amb un espaiós saló de recepcions i d'una esvelta i elegant capella amb un campanar, l'alçada del qual, vist des de l'exterior del recinte, llavors totalment urbanitzat fins al peu de la muralla, quedava remarcada amb la disposició sobre una de les torres de la muralla. Es construeix el Palau del General i la seu del Consell de Cent, tot concebut i encaixonat dins el mateix àmbit urbà, la qual cosa que plantejarà la necessitat d'aclarir els entorns corresponents mitjançant enderroc puntuals per obrir algunes places.

El procés d'urbanització desenvolupat, iniciat ja al segle XIII, té un efecte de racionalització que va comportar l'ordenació i ampliació de la plaça que ja va començar a anomenar-se Nova. Per dur a terme el projecte va caldre que els consellers pactessin amb el capítol de la seu, per compensar la cessió de terrenys amb la canalització d'aigües fins al claustre, i també per l'expropiació de cases particulars. Es va consolidar definitivament la xarxa viària que havia de congregar una població menestral molt activa i, en finalitzar aquesta etapa i a principis del segle XVI, en menys proporció altres oficis i professions més liberals i famílies de la petita noblesa, els anomenats *donzells*.

La monumentalitat de la catedral, sense una connexió urbana, es manifestarà limitada dins el paisatge urbà pel que fa a la seva verticalitat, com deixen clar les imatges i vistes de Barcelona al llarg del segle XVI i fins al XIX i encara a principis del XX, moment en què les noves transformacions motiven un canvi substancial i profund de l'entorn urbà de la catedral.

La connexió amb la ciutat: l'esplendor (del segle XVI al segle XVIII)

Aquesta etapa marca l'inici d'una projecció de la catedral cap a l'exterior per tal de guanyar un espai prou ampli per davant de la porta major i aconseguir, d'aquesta

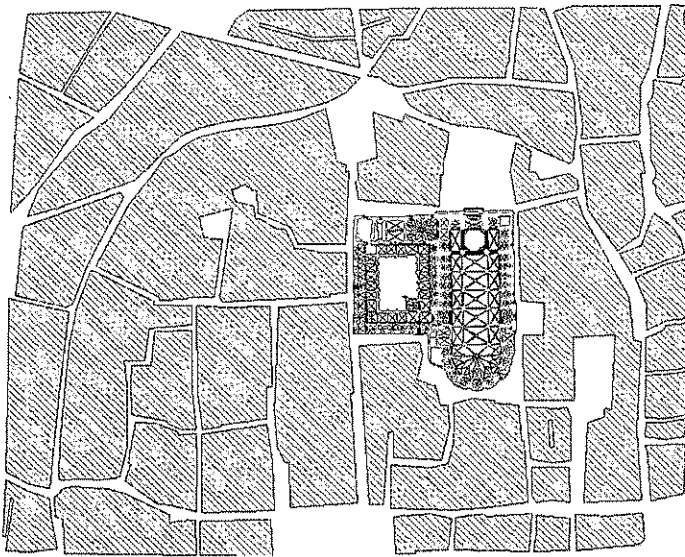

Fig. 7. Planta de la catedral amb l'obertura del Pla de la Seu.

manera, la connexió amb el nou teixit urbà nascut fora de la muralla i ara ja consolidat urbanísticament i socialment. Amb aquest propòsit, van anar encaminades les accions del capítol. L'any 1546 va acordar l'adquisició d'unes cases del carrer de la Corribia adossades a la muralla romana, la barrera més potent que frenava aquestes intencions. El seu enderroc -no sense dificultats- va desencade-

nar tota mena de transformacions i de millores sobre el nou espai i els edificis que l'emmarquen, com ara l'arranjament de la plaça, la reforma de la Pia Almoina que es projectaria fora de la muralla fins a la Corribia, de la Casa del Degà i de l'Ardiaca (figs. 7 i 8).

L'efecte va influir també sobre la qualitat de l'edificació de la Corribia i va provocar la renovació de les façanes de les cases gremials dels hostalers i taverners, i també les dels sabaters. A la plaça, s'hi accedia des de la Corribia per unes escales que permetien salvar el fort desnivell existent en relació amb el pla de la Seu, antiga zona d'intramurs.

La situació creada es va mantenir al llarg dels segles posteriors, sense cap variació ostensible del paisatge urbà.

Dins del marc general, la catedral pren un paper dominant en el perfil vertical de la ciutat, i adapta la forma i l'acabament de les torres i del cimbori segons l'apreciació subjectiva del dibuixant de cada època. (fig. 9a, b, c, d)

Fig. 8. Pla de la Seu i carrer Corribia. O. Alsamora.

Fig. 9a. La catedral al segle XVI. A. Van der Wyngaerde.

Fig. 9b. La catedral segons N. Cradenza (segle XVI).

Fig. 9c. La catedral a la façana marítima (segle XVII).

Fig. 9d. L'entorn de la catedral al segle XVII.

Durant el segle XVIII, el gran creixement demogràfic va densificar la trama urbana, que va obligar a realitzar moltes obres per incrementar la seva capacitat resi-

dencial, aixecant verticalment i horitzontalment uns edificis que avançaven les façanes i ocupaven la seva part interioro en compartimentaven les estances. Es reedifiquen altres habitatges –malmesos pel setge de 1714– i apareixen les cases amb escala. Les accions urbanístiques empreses en altres zones també van afectar aquest punt, com ara la construcció de la Ciutadella i el consegüent enderroc d'una part de Ribera que va desplaçar, entre altres construccions, l'hospital de Santa Marta, traslladat a Rieres de Sant Joan, o el convent de Santa Clara, que es va construir dins de les dependències de l'antic Palau Reial Major. Cal destacar també la construcció del nou Palau Episcopal a la plaça Nova.

La monumentalització paisatgística

El segle XIX va constituir una etapa de canvis substancials de l'entorn, que durant la primera part del segle es va embellir amb l'arranjament dels carrers, de les façanes i les construccions, en aquesta zona, d'obres noves per mestres d'obres i arquitectes molt significatius de l'època. (figs. 10, 11, 12 i 13)

Fig. 10. Pla de la Seu i les cases gremials.

Fig. 11. La catedral dins la Barcelona de 1870 (J. Laurent).

Fig. 12. Entorn de la catedral.
J. B. Laurens.

Fig. 13. La catedral dins la Barcelona de finals del segle XIX.

A finals de segle, però, es preparava la gran reforma provocada per les importants transformacions de la ciutat industrialitzada, que va patir un desenvolupament urbà en ser alliberada definitivament del cinturó de muralles que la tancaven i en expandir-se pel pla a través d'un eixample de trama orthogonal ben planificat i que absorbia els nuclis de població perifèrics. En aquest context, és aprovat el Pla Baixeras, que determina el nou traçat viari, que havia de comunicar la nova urbanització amb la zona portuària i industrial de mar a través de dos eixos perpendiculars que travessaven pel bell mig de Ciutat Vella, fins aleshores molt atapeïda. L'obra es va executar a finals de la primera dècada del segle XX i va modificar de forma radical el teixit urbà, produint, amb els enderroc sistemàtics de l'obertura de la Gran Via –la Via Laietana– un aclariment que va donar com a resultat el seu descobriment, dins del paisatge d'una zona monumental que llavors ja destacava molt, amb la potència de la nova façana i del cimbori neogòtic, el qual es construí de forma paral·lela a la desaparició de les cases i carrers pel seu costat N i NE. (Figs. 14 i 15)

Fig. 14. Projecte de reforma. Obertura Gran Via A i C.

Aquesta aparició sobtada del monument (fig. 16a, b i c) –present des d'aquell moment en les diferents perspectives de la ciutat– conjuntament amb les muralles i altres edificis, va despertar l'interès de molts arquitectes que, aprofitant la gran quantitat de solars creats al voltant (fig. 17), van proposar diversos projectes i reformes a fi de monumentalitzar el paisatge, comunicant o valorant el conjunt a

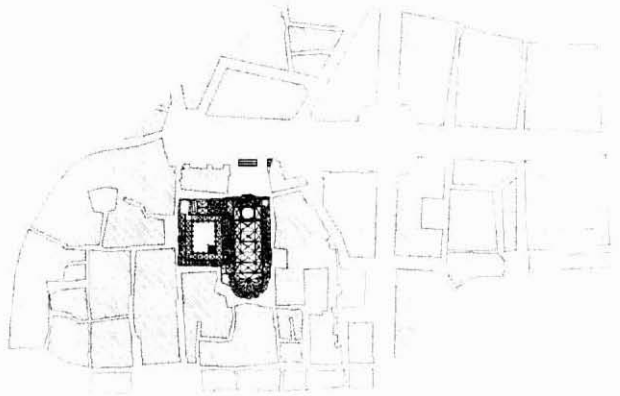

Fig. 15. L'entorn de la catedral al segle XX.

través de noves perspectives i visuals des de l'angle N, en relació amb la Via Laietana i de l'anomenada Via Transversal i del NO, a partir del Portal de l'Àngel. D'una banda, l'any 1927, trobem els projectes de Rubió i Bellver, una gran recreació romàntica del

conjunt, denominada *Taber Mons Barcinonensis*, que obre una gran vista angular des de l'angle de Tapineria i un gran espai, la plaça de la Pietat, darrere de l'absis. El segon pla que es troba, el pla de reforma interior de 1926, elaborat per Jeroni Martorell i Terrats, obre una gran perspectiva frontal des d'un carrer ample com el Portal de l'Àngel, i lateralment des de la Via Laietana i allibera l'absis (fig. 18a i b). També Puig i Cadafalch va suggerir algunes propostes que tampoc no es van dur a terme.

Fig. 16a. L'entorn de la catedral durant la construcció del cimbori.

Fig. 16b. L'entorn de la catedral el 1930. Segons O. Junyent.

Fig. 16c. L'aparició de la catedral amb motiu de La Reforma.

Fig. 17. Vista aèria del Conjunt Monumental durant l'obertura de l'avinguda de la Catedral.

Fig. 18a. Pla de Reforma Interior de Jeroni Martorell.

Fig. 18b. Perspectiva des de Plaça Catalunya.

Tot aquest procés es va acabar entre els anys quaranta i la dècada dels cinquanta, amb l'enderroc dels edificis i la configuració de les noves alineacions de façanes que constitueixen l'actual imatge i entorn de l'edifici, la principal àrea i imatge del centre monumental de la ciutat (*fig.19a i b*).

Fig. 19a. La plaça Nova abans de La Reforma.

Fig. 19b. Corribia abans dels enderroc.

L'acció més destacada sobre el conjunt monumental va ser la que va desenvolupar l'arquitecte Adolf Florensa i que afectava la muralla romana, i proposava la restauració o la reconstrucció dels edificis de l'entorn, que, a partir d'aquests treballs, va rebre el nom de Barri Gòtic, ja que aquest n'era l'estil dominant i on es va aprofitar gran nombre dels elements recuperats de l'enderroc de La Reforma. (*Fig.20a i b*)

El pla de la Seu va ser objecte de diferents actuacions, el 1952 i el 1958, que van modificar l'ordenació i la pavimentació de 1891. (*Fig.21a, b i c*)

El 1952, amb motiu de l'organització del Congrés Eucarístic, el Pla de la Seu fou rebaixat de nivell, amb la conseqüent aparició i destrucció de restes de la ciutat romana, compresa una part de les restes de la muralla romana enderrocada ja al s. XVI (*Fig.22*)

La intervenció d'arranjament superficial de l'avinguda de la Catedral, duta a terme entre 1989 i 1991, i que va seguir a l'aprofitament del seu subsòl com a equipament per aparcament de cotxes, va donar lloc, en superfície, a la creació d'un espai peatonal obert, continu i diàfan des d'on avui

Fig. 20a. Enderroc sistemàtic de cases per descobrir la muralla romana.

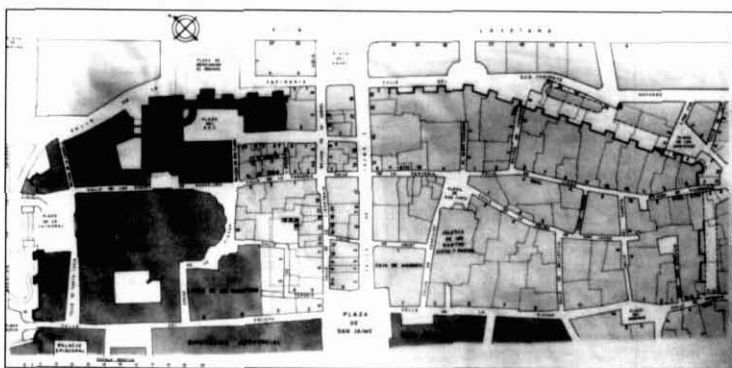

Fig. 20b. Conjunt monumental del Barri Gòtic (A. Florensa).

Fig. 21a. Pla de la Seu abans de la reforma actual.

Fig. 21b. Canvi de pavimentació i escales. 1958.

Fig. 22. Excavació del Pla de la Seu el 1952.

Fig. 21c. Pla de la Seu abans de la reforma actual.

Fig. 23. Finalització de les obres d'arranjament general del 1952.

es pot contemplar tot el conjunt d'edificis històrics, recentment restaurats, que conformen la façana nord-est del centre monumental de Ciutat Vella –conegut com a Barri gòtic–, en el qual domina de forma evident, per la seva potència arquitectònica, la façana major neogòtica de la Seu. (Fig. 23)

D'aquesta manera es consolida plenament el propòsit del Capítol de la Catedral, d'obrir, a partir del segle XVI, la façana major –aleshores inacabada– a la ciutat, que pren forma definitiva durant la Reforma a la primera meitat del segle XX. La nova ordenació –que es materialitza en la pavimentació– enllaça de forma contínua aquest sector amb

les àrees de circulació primària, i aconsegueix que la catedral avanci la seva presència a un pla més distant i s'apropi a la plaça de Catalunya com pretenia Jeroni Martorell, però de forma incruenta, sense els corresponents enderrocs. Així doncs, independent del seu paper de centre religiós, tot això fa que la catedral sigui, pel que fa a l'aspecte cultural i pel seu fort atractiu, el monument més destacat i visitat. Igualment, la seva inserció en el teixit urbà fa que constitueixi, per la seva tradicional permeabilitat -principalment el claustre amb una porta oberta en cadascun dels costats-, un lloc de pas i d'enllaç habitual entre la xarxa de carrers que l'envolten.

Aquest protagonisme obliga la catedral a una dinamització del seu entorn mitjançant la projecció de les seves activitats, realitzades en el seu espai natural tradicional, i la valoració i l'accessibilitat del seu ric patrimoni moble, dins del context monumental i l'oferta cultural del Barri Gòtic.

Bibliografia:

Ainaud, J.; Gudiol, J.; Verrie, F.P. 1947. *Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto Diego Velázquez. 2 vol.

Ainaud De Lasarte, J. 1973. *Art romànic*. Guia. Barcelona.

Balaguer, V. 1967. *Las calles de Barcelona*. Barcelona: Ed. Manero.

Barral i Altet, X. 1981. *L'art preromànic a Catalunya. Segles IX-X*. Barcelona: Ed. 62.

Barral i Altet, X. 1994. *Les catedrals de Catalunya*. Barcelona: Ed. 62.

Bassegoda Amigo, B. 1940. *La catedral de Barcelona*. Barcelona: Thomas.s.d. 1928.

Bassegoda Amigo, J.; Sagnier Villavecchia, E. *Dictamen acerca de algunas obras que el Excm. Cabildo proyecta realizar en la S.I. Santa Iglesia Catedral de Barcelona*. 15 d'octubre de 1927. Arxiu capitular. Casa de la Traça.

Bassegoda Nonell, J. 1981. *La fachada de la Catedral de Barcelona*. Barcelona: Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona. Vol. XLV núm. 5.

Bassegoda Nonell, J. 1986. *Projecte per a la façana de la Catedral*. Barcelona: Thesaurus /Estudis. L'art als bisbats catalans.

Bassegoda Nonell, J. 1995. *Els treballs i les hores a la Catedral de Barcelona. (1969-1993)*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts.

Bassegoda Nonell, J. 1993. *La Façana Major de la seu de Barcelona*. Lambard. Vol. IX. Pàg. 175-205.

Bassegoda Nonell, J. 1998. *Les obres del Bisbe Arnau de Gurb*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Miscel·lània Joan Ainaud de Lasarte. Vol I.

Boada i Camps, J. 1942. *Memoria de las obras y mejoras realizadas en la Santa Catedral Basílica de Barcelona durante el año 1941-42*. Barcelona: Imprenta Altés. Id: 1942-1943. Barcelona 1943; 1943-44 Barcelona 1944; 1944-1945 Barcelona 1945.

Bracons Clapés, J. 1993. *La Catedral de Barcelona*. Barcelona: D'Art. Universitat de Barcelona.

Carbonell, E. 1974-1975. *L'art romànic a Catalunya. Segle XII*. Barcelona: Ed. 62.

Carbonell, E. 1991. *La arquitectura del primer románico catalán*. Barcelona.

Carreras i Candi, F. *Las Obres de la Catedral de Barcelona, 1298-1445*. Boletín

de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona. Vol. VII, (1913-1914), pàg. 22-30, 128-136, 302-317 i 510-515.

Carreras i Candi, F. 1916. *Geografía General de Catalunya*. Barcelona: Ed. Martín SA.

Cirici, A.; Gumí, J. 1974. *L'Art gòtic català. L'arquitectura als segles XIII i XIV*. Barcelona: Ed. 62.

Cirici, A.; Gumí, J. 1979. *L'Art gòtic català. L'arquitectura als segles XV-XVI*. Barcelona: Ed. 62.

Cubeles, A. 1993. *Anotacions sobre la producció historiogràfica a propòsit de la catedral de Barcelona en el període 1882-1952*. Revista d' Art 19. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Dalmases, N de; Pitarch, A. 1986. *Els inicis i l'art romànic. S. ix-xii*. Barcelona: Història de l'Art Català. Vol. I. Barcelona: Ed. 62.

Dalmases, N de; Pitarch, A. 1984. *L'Art gòtic. S. xiv-xv*. Història de l'Art Català. Vol. III. Barcelona: Ed. 62.

DDAA. 1992. *L'avinguda de la Catedral. De l'ager de la colònia Barcino a la vilanova dels arcs*. Barcelona: Servei d'Arqueologia de la Ciutat. Ajuntament de Barcelona.

DDAA. 1995. *Retrat de Barcelona*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània. Ajuntament de Barcelona. Vol. I i II.

DDAA. 1987. *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic, Històric-Artístic de la Ciutat de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

DURAN I SANPERE, A. *Itinerarios artísticos: La Catedral de Barcelona*. Barcelona: Ed. Aymà, 1952.

Duran i Sanpere, A.; Ainaud de Lasarte, J. 1956. *Ars Hispaniae*. Vol. VIII. Madrid.

Duran i Sanpere, A. 1972. *Barcelona i la seva història, I. La Formació d'una gran ciutat*. Barcelona: Ed. Curial.

Fàbrega i Grau, A. 1969. *La Catedral de Barcelona. Guia Turística*. Barcelona: Ed. Balmes.

Farré i Sampera, M. C. 1987. *L'Arquitectura en la Història de Catalunya*. Barcelona: Caixa de Catalunya.

Florensa, A. 1968. *La fachada de la catedral de Barcelona, 1887-1913. Exposición*. Barcelona: Colegio de Arquitectos de Cataluña y Baleares. Comissió de Cultura.

Font Carreras, A. 1981. *La Catedral de Barcelona. Ligeras consideraciones sobre su belleza arquitectónica*. Barcelona: Henrich y Cía.

Font Carreras, A. 1891. *Visita a la catedral de Barcelona*. Barcelona.

Font Carreras, A. 1901. *La Catedral de Barcelona. Anuario de la Asociación de arquitectos de Catalunya*. Barcelona.

Font Carreras, A. (1913) *Nuevo Cimbório en la Catedral de Barcelona*. Dins *Arquitectura y Construcción*, 254. Barcelona-Madrid.

Font Carreras, A. 1913. *El cimbori de la catedral*. Barcelona: Anuari de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya.

Fontbona, F. 1983. *Del Neoclassicisme a la Restauració 1808-1888*. Fotografies de Francesc Català Roca. Dins *Història de l'Art Català*. Vol. VI. Barcelona: Ed. 62.

Gallardo, A. *Paseos arqueológicos por Barcelona*. Dins *Barcelona Atracción*; núm. 274 (abril de 1934) pàg. 104-107; núm. 275. (maig de 1934) pàg. 142-147; núm. 276

(juny de 1934), pàg. 182-186; núm. 277 (juliol 1934), pàg. 213-218; núm. 278 (agost de 1934), pàg. 328-243; núm. 279 (setembre de 1934), pàg. 281-286; núm. 280 (octubre de 1934), pàg. 305-312.

Grahit i Grau, J. 1947. *Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de la Provincia de Barcelona. Memoria de la labor realizada en su primer siglo de existencia (1844-1944)*. Barcelona.

Granados, J. O. 1987. *La transformación de la colonia Barcino. Reformas urbanas entre el s. v y el s. ix*. Madrid: CAME.

Granados, J. O. 1991. *Estructura Urbana de la Ciudad Romana. Historia de Barcelona. I La ciudad Antiga*. Barcelona.

Granados, J. O. 1992. *Notes per a l'estudi de la Basílica i del Baptisteri Paleocristians de Barcelona*. IV Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. Lisboa.

Girona Agrafel, M. 1880. *Memoria del nuevo proyecto de la fachada de la catedral de Barcelona*. Barcelona: Sucesores de N. Ramirez y Cia.

Girona Vidal, M. 1915. *Memoria sobre la construcción del cimborrio de la catedral basílica de Barcelona dirigida al Exmo. Cabildo de la misma*. Barcelona.

Girona, A.; Girona, M. 1915. *Memoria de la fachada y Cimborrio de la catedral*. Barcelona.

Hernández-Cros, J. E.; Mora, G.; Pouplana, X. 1973. *Arquitectura de Barcelona*. Barcelona: Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares.

Hernández-Cros, J. E.; Mora, G.; Pouplana, X. 1985. *Guía de arquitectura de Barcelona*. Barcelona: Colegio de Arquitectos de Cataluña, Ajuntament de Barcelona.

Laborde, A. 1974. *Viatge pintoresc i històric. El principat. 1474-1974. 5è. Centenari de la impressió del primer llibre en català*. Traducció i pròleg d' Oriol Valls i Subirà. Notes de Josep Monot i Muntaner. Barcelona: Publicacions de l' Abadia de Montserrat (Col·l. Biblioteca Abat Oliva).

Lacuesta Contreras, R. 1996. *Modelos de intervención en monumentos catalanes (siglo XIX)*. Dins *Loggia*, 5, pàg. 36-47. València.

Lacuesta Contreras, R. 1998. *El servei de catalogació i conservació de monuments de la Diputació de Barcelona. Metodologia. Criteris i obra 1915-1981*. Tesi doctoral. Departament d'Art. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona.

Lavedan, P. 1935. *L'architecture gothique religieuse en Catalogne. Valance et Baléares*. París: Henri Lauyens.

Liaño Martínez, E. 1984. *La Catedral de Barcelona*. León.

Madoz, P. 1883. *Barcelona*. Edició facsímil. Pròleg de Jaume Sobrequés Callicó. Madrid: Abaco ediciones. Edició original dins del *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid 1846, vol. III pàg. 404-616.

Martinell, C. 1959-1963. *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*. 3 vol. Barcelona: Ed. Alpha, SA (Monumentaa Cataloniae Vol. X-XII).

Martorell Montells, J. 1982. *Ante-proyecto de fachada para la Catedral de Barcelona*. Barcelona: Tipografia catòlica.

Martorell, F. 1929. *Catedral de Barcelona*. Barcelona: Librería Verdaguer.

Martí Bonet, J. M. 1997. *La catedral de Barcelona*. Barcelona: Ed. Escudo de Oro, SA.

Mas i Domènech, J. 1906. *Notes històriques del bisbat de Barcelona*. Barcelona: Establiment tipografia de Jaume Vives.

- Mas i Domènech, J. 1916. *Guía-Itinerario de la Catedral de Barcelona*. Barcelona: Imp. Renaixença.
- Mayer, A. L. 1960. *El estilo gótico en España*. Madrid.
- Mestres Esplugas, J. O. *Planos de la S.I. Catedral Basílica de Barcelona*. Barcelona, 24 de març de 1864. Arxiu capitular. Casa de la Traça.
- Pi i Arimon, A. A. 1854. *Barcelona antigua y moderna ó descripción historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros dias*. 2 vol. Barcelona: Politécnica de Tomas Gerchs.
- Piferrer, P. 1939. *Recuerdos y Bellezas en España*. Barcelona: T. I. J. Verdaguer.
- Piferrer, P.; Pi i Margall, F. 1884. *España sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia Cataluña. Con notas y adiciones de Antonio Aulestia Pijoan*. 2 vols. Barcelona: Editorial de Daniel Corteza i Cia.
- Piferrer, P.; Pi i Margall, F. 1879. *Album Pintoresch Monumentasl de Catalunya*. La catedral de Barcelona. Associació catalanista d'excursions científiques. Barcelona.
- Pijoan, J. 1944. *Summa Artis* Madrid.
- Pijoan, J. 1946. *Historia del Arte*. Madrid.
- Puig i Cadafalch, J.; Falguera i Sivilla, A.; Goday i Casals, J. 1918. *Arquitectura romànica a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Roca, P.; Pellegrini, L.; Oñate, E.; Hanganu, A. 1998. *Analysis of the structure of gothic cathedrals application to Barcelona Cathedral Structural Analysis of Historical constructions II*. Barcelona: CIMNE.
- Rogent, F.; Soler, C. 1898. *Catedral de Barcelona descripció artístico-arqueològica*. Barcelona: Parera i Cia.
- Rueda i Roigé, F. J. 1992. *Catalunya Romànica xx*. Barcelona.
- Sarthou Carreres, C. *Los monumentos históricos y artísticos. La Catedral Basílica de Barcelona*. Dins *Barcelona Atracción*, 242 (agost de 1931). Barcelona.
- Sauri, M.; Mafas, J. 1849. *Manual histórico-topográfico. Estadístico y Administrativo. Guía general de Barcelona*. Barcelona: Imprenta Manuel Saurí.
- Sciortino, B.; Andruet M. 1993. *La Catedral de Barcelona*. Barcelona: Càtedra Gaudí. (Inedit).
- Soler, C. 1898. *La catedral de Barcelona*. Barcelona.
- Soriano Tombas, R. 1879. *Apunts per la monografia de la catedral*. Dins *Lo Renaixement*, 4. Barcelona.
- Soriano Tombas, R. 1892. *Apunts per la monografia de la catedral Basílica de la Santa Creu y Santa Eulàlia de Barcelona*. Barcelona: Tipografia; Llibreria L'Avenç de Ramon Casas.
- Soler, C. 1898. *La catedral de Barcelona*. Barcelona.
- Street, G. E. 1926. *La arquitectura gótica en España*. Madrid: Ed. Saturnino Calleja. Edición inglesa 1826.
- Támaro Fabricias, E. 1882. *Guía Histórico-descriptiva de la Santa Iglesia Catedral de Barcelona*. Barcelona: Tipografia catòlica.
- Torres Balbás, L. 1952. *Arquitectura gótica*. Dins *Ars Hispaniae*, vol. VII. Madrid: Ed. Plus Ultra.
- Triadó, J. R. 1984. *L'època del Barroc segles XVII-XVIII*. Fotografies de Francesc Català Roca. Dins *Història de l'Art Català*, V. Barcelona: Ed. 62.

Vallès i Botey, A. 1987. *La construcció de la catedral de Barcelona. Segons els llibres de l'obra (1325-1383)*. Barcelona: Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona. Dep. Medieval. (Inèdit).

Vega i March, M. 1906. *La fachada de la Catedral de Barcelona*. Dins *Arquitectura y Construcción*, Año 10, Tomo X, núm. 164. Madrid-Barcelona, marzo 1906.

Vergés, M.; Vinyoles, T. 1987. *La catedral romànica de Barcelona*. Dins *Lambard. Estudis d'art Medieval* Vol. 3 (1983-1985). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Vergés, M.; Vinyoles, T. 1977. *La seu romànica de Barcelona*. Barcelona: Arxiu de la catedral. (Inèdit).

Vergés, M.; Vinyoles, T. 1992. *Santa seu; Santa Eulàlia de Barcelona*. Dins *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès, Baix Llobregat, Maresme*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1992.

Verrié, F P. 1952. *L'Art català*, vol. I. Barcelona: Ed. Aymà.

Verrié, F P; Florensa, A.; Duran i Sanpere, A. 1955. *L'art gòtic*. Dins *L'art català*, vol. I. Barcelona: Ed. Aymà.

Verrié, F P. 1952. *Barcelona antigua. Los monumentos cardinales de España XII*. Madrid: Ed. Plus Ultra.

Villanueva, J. 1851. *Viaje literario a las iglesias de España. Viaje a Barcelona*. Madrid: T.X.VIII. mp. De la Real Academia de Història.